

РОЗДІЛ 3. РЕКРЕАЦІЯ У ФІЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

УДК 911.3: 795.6

DOI: [https://doi.org/10.31470/2786-6424-2022-1\(1\)-89-95](https://doi.org/10.31470/2786-6424-2022-1(1)-89-95)

ORCID 0000-0001-6386-7611

КОЛОТУХА Олександр,
доктор географічних наук, доцент, завідувач
кафедри туризму та авіаційних перевезень
Льотної академії Національного авіаційного
університету
м. Кропивницький, Україна,
e-mail: okolotuh@ukr.net

ОЦІНКА РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГІРСЬКОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Анотація

Вступ. Актуальність дослідження полягає у необхідності оцінки ресурсного потенціалу гірського туризму в Україні.

Мета. Метою дослідження є аналіз підходів до визначення категорій складності гірських туристських спортивних маршрутів, діючих класифікацій гірських туристських перешкод та оцінка туристсько-спортивних можливостей гір України.

Методи дослідження. В основу дослідження покладено регіональний аналіз та оцінка функціонування системи гірського спортивного туризму. Для оцінки ресурсного потенціалу гірського спортивного туризму в Україні використовувалися еталонний, порівняльно-географічний, картографічний метод та метод польових експедиційних досліджень.

Результати роботи та висновки. Гірський туризм на території України має обмежену ресурсну базу – проведення гірських спортивних походів можливе до II категорії складності з 6-ти можливих. Адже, гірські системи України – Карпати та Кримські гори – хоча і належать до гір альпійської складчастості за часом горотворення, але відносяться до середньовисотних гір і мають абсолютні висоти нижче снігової лінії, тобто не можуть вважатися класичними районами для проведення гірських походів. Вважалося, що проведення гірських походів тут можливе лише взимку та на початку весни, коли складаються сезонні природні умови, що відповідають вимогам до районів проведення гірських походів.

Визначено, що додаткові можливості надає включення до гірських перешкод подолання гірських траверсів та сходжень на вершини. Також розширює сезонні можливості гірського туризму включення в маршрути класифікованих гірських локальних перешкод в Українських Карпатах влітку – розвідано та описано 47 перевалів та траверсів категорією труднощі до 1Б*.

Значний потенціал несе в собі проведення категорювання перевалів гірського Криму. Так, М. Закалдаєвим визначено більше 800 перевальних сідловин та кулуарів Криму, серед яких 155 визначені як категорійні – від 1А до 2Б категорії труднощі (а це рівень гірських походів IV категорії складності).

Ключові слова: гірський спортивний туризм, категорія складності походу, категорія труднощі перешкоди, перевал, Карпати, Кримські гори.

Annotation

Assessment of the resource potential of mountain tourism in Ukraine. The relevance of the study lies in the need to assess the resource potential of mountain tourism in Ukraine.

Purpose and methods of research. The aim of the study is to analyze approaches to determine the categories of complexity of mountain tourist sports routes, current classifications of mountain tourist obstacles and assess the tourist and sports opportunities of the mountains of Ukraine.

The study is based on regional analysis and assessment of the functioning of the mountain sports tourism system. To assess the resource potential of mountain sports tourism in Ukraine, the reference, comparative-geographical, cartographic method and the method of field expeditionary research were used.

Results of work and conclusions. Mountain tourism in Ukraine has a limited resource base – mountain sports trips are possible up to the second category of difficulty out of 6 possible. After all, the mountain systems of Ukraine – the Carpathians and the Crimean Mountains – although they belong to the mountains of alpine folding at the time of mountain formation, but belong to the medium-altitude mountains and have absolute heights below the snow line, ie can not be considered classic areas for

hiking. It was believed that mountaineering here is possible only in winter and early spring, when there are seasonal natural conditions that meet the requirements for areas of mountaineering.

It is determined that the inclusion of mountain obstacles in overcoming mountain traverses and ascents to the peaks provides additional opportunities. It also expands the seasonal possibilities of mountain tourism by including classified local obstacles in the Ukrainian Carpathians in the summer – 47 passes and traverses with difficulty category up to 1B* have been explored and described.

The categorization of mountainous Crimea passes has a significant potential. Thus, M. Zakaldayev identified more than 800 crossing saddles and corridors of the Crimea, among which 155 are defined as categorical – from 1A to 2B difficulty categories (and this is the level of mountain hikes of the IV complexity category).

Key words: mountain sports tourism, category of difficulty of a campaign, category of difficulty of an obstacle, pass, Carpathians, Crimean mountains.

Вступ. Гірський туризм – вид спортивного туризму, який полягає в пішому пересуванні туристів за певним маршрутом, прокладеним в гірській місцевості в умовах високогір'я. Головна особливість полягає в тому, що метою гірського походу є проходження маршруту певної складності з подоланням декількох перевалів, які за трудністю подолання відповідають визначеній складності маршруту. Традиційно гірські походи проводяться в районах альпійських гір, що піднімаються вище снігової лінії і характеризуються комплексом льодовикових форм рельєфу (цирки, гострі гребені, шпильасті вершини тощо). Маршрути гірського туризму пролягають, як правило, на висотах понад 2500 м над рівнем моря.

Туристсько-спортивні походи прийнято класифікувати за рівнем складності, який визначається категорією або ступенем складності походу. *Категорія (ступінь) складності туристсько-спортивного походу* – це кваліфікаційна характеристика спортивної складності туристського походу, що залежить від довжини маршруту, тривалості походу та технічної складності перешкод, що долаються. У спортивному туризмі виділяють три ступеня складності (с.ск.) (для дитячо-юнацьких туристських груп) та шість категорій складності (к.с.) (для дорослих туристських груп) туристсько-спортивних походів [6].

Перелік класифікованих маршрутів туристсько-спортивних походів по Україні включає маршрути гірських походів лише I та II к.с. в Карпатах та Криму з шести можливих категорій [9]. Це свідчить про те, що гірський туризм на території України має обмежену ресурсну базу. Адже, гірські системи України – *Карпати та Кримські гори* – хоча і належать до гір альпійської складчастості за часом горотворення, але відносяться до середньовисотних гір і мають абсолютні висоти нижче снігової лінії, тобто не можуть вважатися класичними районами для проведення гірських походів. Тому вважається, що проведення гірських походів тут, більшою мірою, можливе взимку та на початку весни, коли складаються сезонні природні умови, що відповідають вимогам до районів проведення гірських походів. Все це дуже звужує можливості розвитку гірського туризму в Україні.

Мета дослідження – проаналізувати підходи до визначення категорій складності гірських туристських спортивних маршрутів, діючи класифікації гірських туристських перешкод, гірські локальні перешкоди та виконати оцінку туристсько-спортивних можливостей гір України.

Методи дослідження. В основу дослідження покладено регіональний аналіз та оцінка функціонування системи гірського спортивного туризму (на прикладі гірських систем України). Для оцінки ресурсного потенціалу гірського спортивного туризму в Україні, класифікації та бальної оцінки категорій складності маршрутів та категорій трудності окремих локальних та протяжних перешкод, розробки еталонних туристських маршрутів широко використовувалися еталонний метод, порівняльно-географічний метод, картографічний метод та метод польових експедиційних досліджень.

Запропонований географом А. Корольовим (2010) *еталонний метод* оцінки можливостей території для цілей спортивного туризму, складається з трьох понять: еталонний вид туризму – еталонна категорія складності маршруту – еталонний маршрут. Метод дозволяє визначити найбільш зручний і логічний вид туризму, найбільш відповідну категорію складності маршруту і найбільш цікавий і привабливий маршрут, для кожної території, придатної для організації спортивних туристських походів [5].

Порівняльно-географічний метод застосовувався для співставлення однакових за складністю перешкод та туристських маршрутів у різних географічних районах з метою напрацювання єдиних підходів та методики для їх оцінки.

Важливим методом наукового дослідження системи гірського спортивного туризму виступає *картографічний метод*, сутність якого полягає у включенні в процес дослідження системи спортивного туризму проміжної ланки – географічної карти як моделі досліджуваних явищ. При цьому карти використовувалися для отримання інформації, тобто як засіб наукових досліджень – при аналізі ресурсно-туристського потенціалу певної території для цілей гірського туризму, в

польових експедиційних дослідженнях, при розробці маршрутів туристсько-спортивних походів тощо.

Метод польових експедиційних досліджень застосовувався для розробки маршрутів туристсько-спортивних походів, які після їх проходження та складання звітів ставали еталонними, та паспортизації локальних та протяжних перешкод.

Результати дослідження. Категорія складності маршруту гірського походу визначається набором перевалів, вершин та траверсів певних категорій трудності (к.тр.) (табл. 1).

Під поняттям «*перевал*» в гірському туризмі розуміють місце перетину хребта або його відрогу при переході з однієї долини в іншу. У спортивному туризмі прийнято 6 напівкатегорій трудності перевалів – від 1А до 3Б. При визначенні к.тр. перевалів слід враховувати: характеристики технічної складності ділянок і способів їх подолання характерні тільки для даної к.тр. перевалів; наявність потенційно небезпечних ділянок (каменепади, лавини, снігові обвали), які не впливають на к.тр. перевалу і повинні враховуватись у тактиці проходження та в підборі спорядження.

У маршрути гірських походів крім перевалів можуть включатися сходження на гірські *вершини* і *траверси хребтів*, які повинні логічно вписуватися в нитку маршруту.

Виконкомом Федерації спортивного туризму України (ФСТУ) (пост. №18 від 25.03.2012 р.) затверджена «Методика визначення категорії складності маршрутів гірських туристських спортивних походів», згідно якої основними перешкодами у високогірних районах є перевали, а у малих горах, до яких відносять гірський Крим та Українські Карпати, – класифіковані гірські локальні перешкоди [6].

Гірська локальна перешкода (ГЛП) – окрема ділянка гірського рельєфу, що містить характерні перешкоди, які зустрічаються при проходженні категорійних перевалів та відповідають класифікаційним вимогам табл. 2. Це можуть бути підйоми на плато, гребені та вершини, траверси хребтів та гребенів.

На сьогоднішній день вважається, що гірські системи України – *Карпати* та *Кримські гори* – відповідають вимогам до районів проведення гірських походів тільки за певних погодних умов – лише взимку та на початку весни. У цей період у горах Карпат та Криму певні ділянки за своїми туристсько-спортивними характеристиками можуть за складністю подолання відповідати перевалам і вершинам 1А, 1Б, 2А, 2Б к.тр., що і дає можливість проводити тут гірські туристські походи І-ІІІ к.с.

Здійснення категорійних та ступеневих гірських походів в Українських Карпатах можливе протягом всього року за умови включення в маршрут класифікованих ГЛП, які наведені в «Переліку класифікованих гірських перешкод (гірських локальних перешкод, траверсів, вершин) Українських Карпат для спортивних походів в «малих горах» (затверджено рішенням Виконкому ФСТУ від 07.02.2015 р.). На сьогоднішній день в Перелік включено 47 перевалів та траверсів трудністю від н/к до 1Б* [9].

Крім того, виконкомом Федерації альпінізму і скелелазіння України затверджена «Класифікація альпіністських маршрутів Карпат», яка включає 23 сходження на вершини та 11 траверсів трудністю узимку від 1Б до 2Б [3]. Перешкоди 2А к.тр. є визначальними для маршрутів гірських походів ІІІ к.с. Тому логічним слід вважати, що взимку в Карпатах можливе проходження гірських походів ІІІ к.с.

Розглядаючи перевали у переліку локальних перешкод [9], було визначено, що в Українських Карпатах *в літній період* (виділено автором) 1А к.тр. оцінено: перевали в Горганах – пер. Водоспадний (1750 м) між вершинами Велика та Мала Сивуля, пер. Кузьминець (1740 м) в масиві Ігровець-Дальня, пер. Бертянка (1585 м) в масиві Буштул-Кепути, пер. Братківець (1623 м) в масиві Чорна Кльова-Дурня; в Чорногорському масиві – пер. Бутин Томнатик (1811 м) в хр. Бутин; в Мармароському масиві – пер. Піп Іван Мармароський центр. (1925 м) та пер. Мармароський (1795 м). Останні 2 перевали мають 1А* к.тр., тобто за умовами проходження можуть бути підвищені на півкатегорії. На підставі чого можна зробити висновок, що включення вищезазначених перешкод у нитку маршруту дає змогу провести гірський туристський похід І к.с. в Карпатах *влітку*: с. Осмолода – ущ. Кузьминець – пер. Кузьминець (1А, 1740 м) – ущ. Кузьминець Великий – р. Лопушна – пер. Водоспадний (1А, 1750 м) – р. Негрова – р. Бистрик – р. Лімниця – потік Щавник – пер. Крокусів (н/к, 1330 м) – р. Пляйська – ст. Лопухів – р. Турбат – потік Турбатський – пер. Турбатський головний (1635 м) + пер. Свидовецький центральний (1632 м) (зв'язка 1А) – пол. Апшинець – р. Апшинець – с. Чорна Тиса (рис. 1) [4, с. 113].

Дивним на сьогоднішній день залишається той факт, що перевали і Українських Карпат, і гірського Криму не отримали належної оцінки відповідної категорійності. У кінці 80-х років минулого століття був складений «Перелік класифікованих перевалів середньогір'я», до якого увійшли перевали Хібін (абсолютна висота 1191 м, перевали до 2А к.тр.), Уралу (1896 м, перевали до 2А к.тр.), гір Сибіру (2000-3000 м, перевали до 2Б к.тр.) [10].

Українські Карпати та гірський Крим не потрапили до цього переліку лише з однієї причини – не були представлені відомості про категорійні перевали. Цей недолік взявся виправити відомий фахівець у спортивному туризмі, майстер спорту М. Закалдаєв у своїй роботі «Пішки по Криму: Перевали Гірського Криму», у якій ним визначено більше 800 перевальних сідловин та кулуарів гірського Криму [2]. Складання такого переліку є першою спробою упорядкування та систематизації перевалів гірського Криму. Необхідність такого переліку стала нагальною, тому що з розпадом СРСР всі райони проведення гірських походів опинилися поза межами України.

Таблиця 1.

Визначення категорії складності гірських походів за кількістю і категорією труднощі перевалів (вершин, траверсів) [6].

Категорія складності походу	Мінімальна кількість і категорії труднощі перевалів (вершин, траверсів)						
	усього	1А	1Б	2А	2Б	3А	3Б
I	2	2	-	-	-	-	-
II	3	1	2	-	-	-	-
III	4	-	1	2	-	-	-
IV	5	-	1	1	2	-	-

Таблиця 2.

Таблиця оцінки труднощі ГЛП у малих горах

Категорія труднощі ГЛП	Характер найбільш складних ділянок шляху	Техніка та умови пересування та біваків	Загальний час подолання. К-сть точок страховки (п). Довжина визначальної ділянки (L). Перепад висоти, підйом та спуск (P)
1а	Прості осипні, снігові та скельні схили крутизною до 30° можливі окремі ділянки, (10-15 м) крутизною до 40°, круті трав'янисті схили, на яких можливі ділянки скель; зазвичай, наявність стежок на підходах	Найпростіша індивідуальна техніка пересування; самостраховка альпенштоком або льодорубом. Можливе навішування перил на схилах та страховка. Ночівлі в лісовій чи луговій зоні в палатках	Кілька годин. n = 0-3 L ≤ 70м. P = 500-600 м
1б	Короткі нескладні скелі, снігові та осипні схили середньої крутизни (від 20° до 45°) окремі ділянки, крутизною біля 45° та протяжністю до 30 м, можливі ділянки льоду на схилах	Найпростіша колективна техніка: одночасний рух у зв'язках, навішування перил на схилах, використання кішок. Ночівлі на зручних майданчиках на межі снігової зони	Не більше одного дня. n ≤ 5. L ≤ 100 м P = 600-800 м
2а	Скельні, снігові та льодові схили середньої крутизни (від 20° до 45°) можливі снігові (біля 45° до 80 м) або скельні (до 50° до 80м) схили	Більш складна індивідуальна та колективна техніка: поперемінна чи групово (перильна) страховка, використання кішок чи вирубування сходинок, може знадобитись страховка на гаках. Можливі ночівлі в сніговій зоні	Не більше доби. n = 5-10. L ≤ 150 м (2-3 вірьовки поспіль) P = 600-800 м

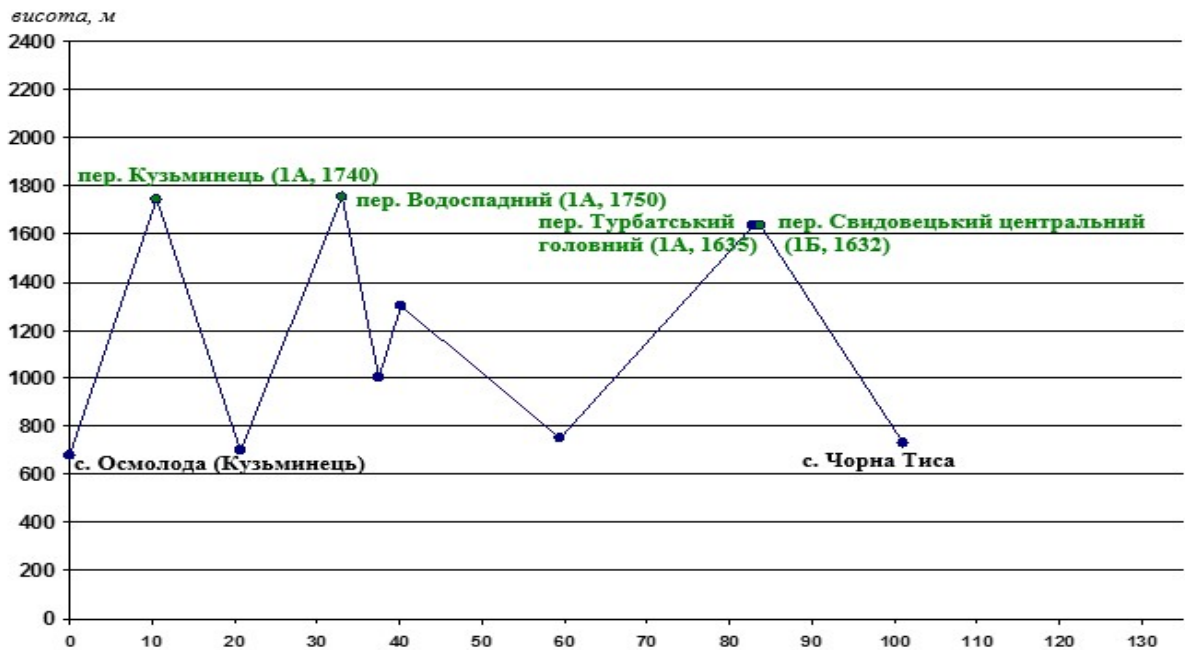

Рис. 1. Профіль маршруту гірського походу I к.с. по Карпатах
(сайт ЦММК, 2022)

М. Закалдаєвим класифікація перевалів виконана на основі «Таблиці оцінки категорії трудності перевалів» [12]. При цьому його опоненти стверджують, що перевали гірського Криму не такі високі та складні як на Кавказі, Памірі чи Тянь-Шані. Це так, але перевали Криму можуть дати початковий досвід у підготовці туристів-гірників. Так один з піонерів гірського туризму та засновників класифікації перевалів Ю. Гранильщиков стверджував: «В Карпатах, Криму, на Уралі, в Саянах маршрути, що відповідають вимогам, які ставляться до гірських подорожей, на даний момент через недолік оціночних матеріалів відсутні. Однак це не виключає можливості наявності у цих та інших районах перешкод, що характерні для гірських подорожей, включаючи категорійні перевали» [1] (виділено автором). При цьому необхідно відмітити, що автори класифікації перевалів відносять таку класифікацію на всі перевали без винятку, а не тільки на високогірні.

Отже, категорія трудності перевалу не залежить від його абсолютної висоти, географічного положення, населеності району та ряду інших факторів. Згідно «Таблиці оцінки категорії трудності перевалів» в основі оцінки трудності перевалу лежать такі ознаки, як характер найбільш складних ділянок, техніка і тактика його подолання, кількісні характеристики (протяжність неперервної страховки, число точок страховки), спеціальне спорядження [12].

Крім того, супротивники класифікації перевалів гірського Криму стверджують, що далеко не всі перевали мають чітко виражені сідловини. Так – частина, запропонованих М. Закалдаєвим до туристської класифікації перевалів, – кулуари скельних вершин. Приклади цьому – Східний і Західний кулуари г. Ай-Петрі, Південно-західний кулуар г. Еклізі-Бурун, кулуари г. Форос. Якщо їх проходити як перевали, тобто з долини в долину, а не як альпіністські сходження, то вони цілком можуть бути класифіковані як перевали. Може бути класифікованою і зв'язка кулуарів, тобто підйом одним із них та спуск іншим. У даному випадку категорія трудності такої перешкоди оцінюється за сумарною складністю пройдених ділянок на підйом та на спуск [2].

Більшість перевалів гірського Криму (близько 650) є некатегорійними. Часто через них проходять стежки, ґрунтові і навіть асфальтовані дороги. Разом із тим М. Закалдаєвим 155 перевальних сідловин та кулуарів визначені як категорійні – від 1А до 2Б к.тр. 2Б к.тр. (а це рівень гірських походів IV к.с.) оцінено 5 перевалів: Мшатка Зах. (Виделка), Замок Сх. (Ступінчастий), Ай-Петрі Зах., Бастіон, Геодезичний. 10 перевалів оцінені 2А к.тр., близько 40 – 1Б к.тр. Усі інші перевали оцінені 1А к.тр., ряд із них набувають категорійності узимку [2].

Тому логічним є той факт, що М. Закалдаєвим (2005) розроблені гірські маршрути III к.с. гірським Кримом (3 маршрути), які, на сьогоднішній день, можна розглядати як експериментальні.

Категорія трудності перевалів М. Закалдаєвим дана для літа та зими. Однак слід враховувати, що календарна зима в Криму не завжди співпадає з дійсними умовами

проходження, тому остаточна оцінка може бути встановлена після надання туристською групою звіту, тобто за фактичними умовами проходження. При плануванні гірських походів по Криму слід пам'ятати, що погода у горах украй мінлива, особливо взимку. З погіршенням погоди категорія труднощі ряду перевалів зростає, особливо тих, які мають скельні ділянки. Зимово ускладнюється проходження перевалів кулуарного типу, що призводить до збільшення категорії труднощі перевалів і, відповідно, пред'являє підвищені вимоги до учасників походів. При значному сніговому покриві ряд перевалів є лавинонебезпечними [2].

На думку автора, навіть скептики не можуть заперечувати той факт, що у гірському Криму є категорійні перевали, які треба відносити до перевалів середньогір'я. Тому робота досвідченого фахівця М. Закалдаєва (2005) заслуговує на увагу і після деокупації Криму потребує подальших досліджень та офіційної оцінки Федерації спортивного туризму України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Гірський туризм на території України має обмежену ресурсну базу – проведення гірських спортивних походів можливе лише до II категорії складності з 6-ти можливих. Адже, гірські системи України – Карпати та Кримські гори – хоча і належать до гір альпійської складчастості за часом горотворення, але відносяться до середньовисотних гір і мають абсолютні висоти нижче снігової лінії, тобто не можуть вважатися класичними районами для проведення гірських походів. Вважалося, що проведення гірських походів тут можливе лише взимку та на початку весни, коли складаються сезонні природні умови, що відповідають вимогам до районів проведення гірських походів.

Проведене дослідження показало, що підвищення варіативності за строками та складності гірських туристсько-спортивних походів є можливим за рахунок:

- включення до гірських перешкод подолання гірських траверсів та сходжень на вершини;
- розширення сезонних можливостей за рахунок включення в маршрути класифікованих гірських локальних перешкод в Українських Карпатах влітку – розвідано та описано 47 перевалів та траверсів категорією труднощі до 1Б*;
- офіційне визнання Федерацією спортивного туризму України проведення М. Закалдаєвим категорювання перевалів гірського Криму – визначено більше 800 перевальних сідловин та кулуарів Криму, серед яких 155 визначені як категорійні – від 1А до 2Б категорії труднощі;
- все вищезазначене дасть змогу проводити гірські туристсько-спортивні походи протягом року в Українських Карпатах та гірському Криму, а не лише у короткий зимово-весняний період, та підвищити категорійність гірських походів до III і навіть IV категорії складності.

Література

1. Гранильщик Ю.В., Вейцман С.Г., Шимановский В.Ф. Горный туризм. М. : Физкультура и спорт, 1966. 111 с.
2. Закалдаев Н.В. Пешком по Крыму: Перевалы Горного Крыма. Вып. 2. К. : Атика, 2005. 260 с.
3. Класифікація альпіністських маршрутів Карпат – fais.org.ua
4. Колотуха О., Колотуха І. Географія спортивного туризму та активної рекреації України : [Монографія]. Харків : Мачулін, 2021. 436 с.
5. Королев А.Ю. Эталонные маршруты и оценка туристских возможностей горных территорий: Автореф. дис... канд. геогр. наук: 25.00.24. Пермь, 2010. 23 с.
6. Методика визначення категорій складності туристських спортивних маршрутів. Спортивний туризм. К. : Федерація спортивного туризму України, 2002. № 2. С. 39-61.
7. Методика визначення категорії складності маршрутів гірських туристських спортивних походів. Пост. виконкому Федерації спортивного туризму України № 18 від 25.03.2012 р. / www.fstu.com.ua
8. Перелік класифікованих гірських перешкод Українських Карпат для спортивних походів в «малих горах». Пост. Виконкому ФСТУ від 07.02.2015 р. / www.cmkk.com.ua
9. Перелік класифікованих туристських спортивних маршрутів України. Спортивний туризм. К.: Федерація спортивного туризму України. 2002. № 2. С. 10-38.
10. Перечень классифицированных перевалов среднегорья. М. : Профиздат, 1985.
11. Сайт Центральної маршрутно-кваліфікаційної комісії Федерації спортивного туризму України – www.cmkk.com.ua
12. Таблица оцнки категории трудности перевалов – www.cmkk.com.ua

References

1. Ghranyljshhykov, Ju.V., Vejcmán, S.Gh. & Shymanovskyj, V.F. Ghornij turyzm. [Mountain tourism]. M. : Fyzkuljtura y sport, 1966. 111 p. [in Russian]
2. Zakaldaev, N.V. Peshkom po Krimu: Perevaly Ghornogho Krima. [On foot across the Crimea: Mountain passes of the Crimea]. Vip. 2. K. : Atyka, 2005. 260 p. [in Russian]
3. Klasyfikacija alpinistsjkykh marshrutiv Karpat [Classification of mountaineering routes in the Carpathians] – fais.org.ua [in Ukrainian]

4. Kolotukha, O. & Kolotukha I. Gheoghrafija sportyvnoho turyzmu ta aktyvnoji rekreaciji Ukrajinjy [Geography of sports tourism and active recreation of Ukraine]: [Monoghrafija]. Kharkiv : Machulin, 2021. 436 p. [in Ukrainian]
5. Korolev, A.Ju. Etalonnje marshruti y ocenka turystskykh vozmozhnostej ghornikh terrytorij: Avtoref. dys... kand. gheoghr. nauk: 25.00.24 [Reference routes and assessment of tourist opportunities in mountainous areas: Abstract of the thesis. dis... cand. geogr. sciences]. Perm, 2010. 23 p. [in Russian]
6. Metodyka vyznachennja kateghorij skladnosti turystsjskykh sportyvnykh marshrutiv. Sportyvnyj turyzm [Methods of determining the categories of complexity of tourist sports routes]. K. : Federacija sportyvnoho turyzmu Ukrajinjy, 2002. # 2. P. 39-61. [in Ukrainian]
7. Metodyka vyznachennja kateghoriji skladnosti marshrutiv ghirsjskykh turystsjskykh sportyvnykh pokhodiv [Methods for determining the category of complexity of mountain tourist sports trips]. Post. vykonkomu Federaciji sportyvnoho turyzmu Ukrajinjy # 18 vid 25.03.2012 r. / www.fstu.com.ua [in Ukrainian]
8. Perelik klasyfikovanykh ghirsjskykh pereshkod Ukrajinjskykh Karpat dlja sportyvnykh pokhodiv v «malykh ghorakh» [List of classified mountain obstacles of the Ukrainian Carpathians for sports hiking in the "small mountains"]. Post. Vykonkomu FSTU vid 07.02.2015 r. / www.cmkk.com.ua [in Ukrainian]
9. Perelik klasyfikovanykh turystsjskykh sportyvnykh marshrutiv Ukrajinjy. Sportyvnyj turyzm [List of classified tourist sports routes of Ukraine]. K.: Federacija sportyvnoho turyzmu Ukrajinjy. 2002. # 2. P. 10-38. [in Ukrainian]
10. Perechenj klasyficyrovannikh perevalov sredneghorija [List of classified passes in the middle mountains]. M. : Profyzdat, 1985. [in Russian]
11. Sajt Centraljnoji marshrutno-kvalifikacijnoji komisiji Federaciji sportyvnoho turyzmu Ukrajinjy [Website of the Central Route Qualification Commission] – www.cmkk.com.ua [in Ukrainian]
12. Tablycja ocinky kateghoriji trudnosti perevaliv [Table for estimating the difficulty category of passes] – www.cmkk.com.ua [in Ukrainian]